

BEKİR KOÇ; OSMANLI MODERNLEŞMESİ VE MİDHAT PAŞA: TUNA VİLAYETİ MECLİSLERİ VE YENİDEN YAPILANMA ÇABALARI, TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, İSTANBUL, 2021, 301 + EKLER- KAYNAKÇA 368 SAYFA

Doç. Dr. Tülay ERÇOŞKUN*

Prof. Dr. Bekir Koç'un *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa* başlıklı çalışması 2021 yılı Ocak ayında Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlarından çıktı. Kitap Önsöz (s. XI-XIII), Giriş (s.1-26), üç bölüm (s. 27-295), Sonuç (s. 297-301), Ekler (s.303-340), Kaynakça (s. 341-357) ve Dizin (s. 359-368) kısımlarından oluşmaktadır. Koç'un bu eseri, Midhat Paşa'yı dönemin diğer valilerinden farklılaştıran uygulamaların öne çıkarıldığı "Midhat Paşa: 1822-1884" başlıklı doktora teziyle¹ 2002 yılında başlayan süreci tamamlar niteliktedir.

Yazarın doktoradan sonra Midhat Paşa araştırmalarını devam ettirerek birkaçı ıslahhanelerle (2006², 2007³, 2010⁴) ilgili olmak üzere, Tuna vilayet

*Doç. Dr. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, tkeskin@gmail.com

¹ Bekir Koç, *Midhat Paşa, 1822-1884*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Danışman Prof. Dr. Yücel Özkaya), Ankara, 2002, 234s.

² Bekir Koç, "Islahhanelerin Finans Olanakları ve İç İşleyişleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, 20. Sayı, Güz 2006, ss. 185-196.

³ Bekir Koç, "Osmanlı Islahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 2007, s. 36-50.

⁴ Bekir Koç, "Osmanlı Devleti'nde Islahhane ve Sanayi Mekteplerinin Kuruluş Sürecine Dair Bazı Gözlemler", *Ankara Üniversitesi Modern Türklük Araştırmaları Dergisi (MTAD)*, 7 (2), 2010, s. 197-217.

gazetesi (2015⁵), vilayetteki posta, ulaşım (2015⁶) ve iskân faaliyetleri gibi (2017⁷) birçok konuda ayrıntılı monografiler yayımladığı görülmektedir. *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa* kitabı, temel olarak Midhat Paşa'nın Tuna Valisi olarak görev yaptığı 1864-1868 yıllarını konu almaktadır.

Giriş (s. 1-26), Tuna vilayetindeki meclisler ve Midhat Paşa'nın uygulamalarına dair kapsamlı bir ön değerlendirme niteliğindedir. Burada, Tuna vilayetinin idari taksimattaki yeri, nüfusu, coğrafyası, sosyoekonomik ve politik önemi, Midhat Paşa'nın özgeçmiş, aldığı görevlerle 'İdare Meclisleri', 'Vilayet Umumi Meclisi', 'Belediye Meclisleri', 'Yargı Meclisleri /Mahkemeler', 'Temsilcilerin Belirlenmesiyle İlgili Prosedür' alt başlıkları altında Midhat Paşa'nın Tuna'daki uygulamaları aktarılarak analiz edilmiştir.

Tuna'daki yeni vilayet nizamının uygulayıcısı Midhat Paşa ne ölçüde başarı kazanmıştır? Olumsuzluk veya sınırlılıklardan başlarsak, çiftçi yardımlaşma sandıklarının sermayesini toplanması ile yol ve köprü inşaa faaliyetlerinde angaryaya varan uygulamalara girişilmesi, Midhat Paşa'nın eleştiriyeye açık yönlerini oluşturur. Tüm kasabalarda karma eğitim yapacak birer rüştiye ile yedi liva merkezinde birer idadının açılması isteği, merkezden karşılık bulmamıştır ki şu durumda, Midhat Paşa'nın çok önemseydiği eğitim meselelerinde arzı ettiği seviyeye ulaşamadığının kabul edilmesi gerekir. Midhat Paşa'nın arzı edip de gerçekleştiremediği bir diğer uygulama, kasabalarda bekim istibdam edilmesidir.⁸

Midhat Paşa'nın başarılı kabul edilebilecek icraatlarıyla ilgili olarak şu temel hususların vurgulandığını görmekteyiz. İlki, devletle halk arasındaki ilişkilerin güvene dayalı, rasyonel ve hukuki bir zeminde gelişmesi için sarf edilen çabalar. İkincisi, katılımın yaygınlaştırılması konusundaki uğraşlarıdır. Yurttaş ile devlet arasındaki ilişkileri daha çağdaş hale getirecek katılım uygulamalarına özel önem veren Midhat Paşa, ayrıca liberal uygulamalarla devletin sosyal alanla ilgili temel sorumluluklarını dengeleme mahareti göstermişti. Sosyal sorumluluk projeleriyle çocuk, yaşlı, fakir ve kimsesizlere yönelik birçok koruma mekanizmasını hayata geçirmişti. Dengeli bir âdem-i merkezîyet anlayışıyla, bir yandan Bulgarların güvenini kazanmaya çalışırken, öbür yandan da Bulgar okullarına Türkçe dersleri koydurarak, ortak vatan bilinci ve eşit yurttaşlık anlayışını hâkim kılmaya

⁵ Bekir Koç, "Tuna Vilayeti Gazetesi ve İçeriğine dair Bazı Bilgiler (Mart 1865-Mart 1868)", Ankara Üniversitesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD), 34(57), 2015, s. 121-158.

⁶ Bekir Koç, "Beş Tahta ve Dört Tekerlekten, Camlı ve Körüklü Faytonlara: Tuna Vilayeti Araba Şirketi", *Yücel Özkaya'ya Armağan Yazılar*, ed. Hamiyet Sezer Feyzioğlu, Hel Yayınları, Ankara, 2015, s. 163-177.

Makale Geliş Tarihi: 28.04.2021 Makale Kabul Tarihi: 04.05.2021

⁷ Bekir Koç, "Tuna Vilayeti Göçmenleri ve Midhat Paşa", *Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (4), Mart 2017, ss. 55-70.

⁸ Bekir Koç, *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa: Tuna Vilayeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2021, s. 24-25.

çalışmıştı. Tuna'daki uygulamalarının yararları görüldüğünden 1865-1866'dan itibaren düzenleme Bosna, Suriye, Halep, Edirne ve Erzurum'da da uygulanmaya başlanmış ve 1867'de tüm ülkede yaygınlaştırılmıştı. Kuşkusuz getirdiği yeni uygulamalarda kendisinden önceki dönemlerde yapılan ıslahatların etkisi vardı ki birinci bölümde devralınan bu mirasın tarihi koşulları anlatılmıştır⁹.

“Osmanlı Modernleşme Çabalarının Zamanı, Koşulları ve Niteliği Üzerine” başlığını taşıyan Birinci Bölümde (s. 27-90), 18. yüzyılın son çeyreğinden Paşa'nın Tuna Valisi olduğu 1860'lara kadar geçen dönem çok kapsamlı olarak analiz edilmektedir. ‘Nizam-ı Cedid’ten Yeni Vilayet Nizamına’ başlığı altında ‘Avrupa’nın ‘Nizam-ı Cedid’ine Dair Birkaç Söz’, ‘Taarruzdan Daima Savunmaya: Osmanlı İmparatorluğu ve Büyük Devletler’, ‘III. Selim ve Nizam-ı Cedid’, ‘II. Mahmud ya da Çöküşe Çok Yönlü Müdahale’, ‘Abdülmeccid ve Tanzimat Dönemi’ ve Midhat Paşa’yı Tuna’ya vali olarak atayan Sultan ‘Abdülaziz ve Yeni Vilayet Nizamı’ değerlendirmesiyle birinci bölümün ilk kısmı (s. 29-80) sona ermektedir.

Birinci Bölümün ‘Tuna Valiliğine Giden Yol’ başlığını taşıyan ikinci kısmı (s. 81-90) ise Tuna Valiliği öncesi ‘Midhat Paşa’nın Erken Dönem Hayatı ve Meslek Yaşamı’ ve ‘Niş Valiliği (1861-1864)’ konularına hasredilmiştir. Niş Eyaleti’nde vali olarak önce sorunları tespit etmiş, ardından *yol, vergi, çiftlik sahiplerine olan borçlar, güvenlik ve ticaretle ilgili sorunlara kısa sürede çözüm bulunacağına halkı ikna ederek devlet adına güvence vermiş ancak onlardan da icraatlarına destek sözü almıştı*¹⁰. Halkın her zaman dinlenebilmesi amacıyla ‘Merkez Odası’nı faaliyete geçirmiş, buraya iletilen sorunların takipçisi olmuştu. Ardından asayiş ve güvenin sağlanması konusunda kısa sürede önemli mesafeler kat edilerek karayolu yapımına hız verilmiş, ana yollar şose olmak üzere, yüzlerce kilometrelik yol ve onlarca köprü inşa edilmişti. Hızlı Yol Yapma Kılavuzu, Teftiş Memurluğu, Tahsildarlık, Vergilerin Taksitle Tahsili, Nikâha Dair Düzenleme, Fayton Şirketi, Menafî-i Umumiye Sandıkları ve ıslahaneler gibi uygulamaları önce Niş’te başlatmıştı¹¹. Niş’teki icraatların yararları görüldüğünden, Tuna vilayeti başta olmak üzere, daha sonra belli başlı vilayetlerde de yaygınlaştırıldığını görmekteyiz. 1861-1864 yılları arasında görev yaptığı Niş valiliğinde hayata geçirdiği uygulamalarla Babîâlî’nin takdir ettiği valilerden biri olarak Âli ve Fuat Paşaların üzerinde çalıştıkları Vilayet Nizamnamesi’ne katkıda bulunmuş ve çok geçmeden bu düzenlemenin ilk uygulanacağı yer olan Tuna’ya vali olarak atanmıştı¹².

“Eyaletten Vilayete Osmanlı Taşrası ve Tuna Vilayeti” başlıklı İkinci Bölümde (s. 91-148), Vilayet Nizamnamesi öncesinde çeyrek asırlık bir kurumsal tecrübeye sahip olan taşra meclislerinin, Osmanlı yenileşme çabalarının idarî,

⁹ Bekir Koç, a.g.e., s. 25-26.

¹⁰ Bekir Koç, a.g.e., s. 88.

¹¹ Bekir Koç, a.g.e.s, 89.

¹² Bekir Koç, a.g.e.s, 90.

malî, hukukî ve temsili yönüne yaptıkları katkılar ele alınmaktadır. İkinci Bölümün ‘Vilayet Nizamnamesi Öncesinde Yeniden Yapılanma Çabaları ve Meclisler’ başlıklı ilk kısımda (s. 93-110), önce taşra meclislerinin kuruluş süreci ile Osmanlı mali uygulamaları arasında bağa dikkat çekilmiştir. Muhassıllık, Memleket meclislerinden sonra merkezî yönetimin yeniden yapılandırılmada başvurduğu uygulamalar muhtarlık teşkilatının kurulması, kaza müdürlerinin yöre ileri gelenleri tarafından seçimle işbaşına getirilmesi, İmar Meclislerinin kurulması, Şehreminiyle birlikte çalışacak Şehir Meclisi’nin kurulması gibi uygulamalara dikkat çekilmektedir. Vilayet Nizamnamesi’nin ilanına giden süreçte gerek meclisler gerek temsil pratiklerinin merkezin kontrolünde ve daha da yaygınlaştırılmasına etki eden gelişmeler olarak karma mahkemelerin kurulması, gayrimüslimlerin eyalet ve meclislerinde temsili, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye’de üye bulundurmaları ve devlet işlerine istihdam gibi konuları da içeren 1856 Islahat Fermanı hükümleri belirtilmektedir.

İkinci Bölümün ‘Vilayet Nizamnamesi ve Meclisler’ başlıklı ikinci kısmında (s. 111-147) Osmanlı taşra yönetiminin önemli düzenlemelerinden olan Tuna Vilayet Nizamnamesi’nin Âli, Fuad ve Midhat Paşaların katkılarıyla 7 Kasım 1864’te ilan edilmesiyle başlayan süreç anlatılmıştır. *Nizamname genel itibarıyla üç temel hedefe odaklanmıştır: Merkezin denetiminde taşrada yetkileri artırılmış ve iyi işleyen çoğulcu bir mahalli idare kurmak; hukuki ve idari yapıyı birbirinden ayırarak, hukuk alanında Batı tarzı bir sistem ve yargı birliği sağlamak; her kesimden halkın- din ayrımı yapılmadan- tebaa bilinciyle refah ve barışı elde etmek konusunda çaba sarf etmelerini temin etme*¹³. Vilayet Personeli ve Birimler (s. 127-131), Tuna Vilayeti Meclisleri (s.132-139), Meclislere Üye Seçilmesi (s.140-147) konuları arşiv belgeleri ışığında aydınlatılmıştır. Önemine binaen arşiv belgelerinden Rusçuk Sancağı, Silistre Kazası’nda yapılan seçim evrakı 4-a, 4-b, 5-a,5-b, 6. eklerinde ve Rusçuk Sancağı Kaymakamının meclislere seçilen üyelere gönderdiği Buyruldu ise 7. Ekte sunulmuştur. Muhassıllık meclisleriyle başlayan sonrasında Memleket, Eyalet ve Taşra Meclisleri adlarıyla Osmanlı mahalli idaresinde faaliyetlerini sürdüren bu meclislerin, 1840’lı yıllardan itibaren birlikte sürdürdükleri idare ve yargı işlevlerinde 1864 Vilayet Nizamnamesiyle radikal bir ayrışma ve uzmanlaşmaya girdiğine yer verilmektedir¹⁴. Eskiden taşra meclislerinde birlikte icra edilen idare ve yargı görevleri birbirinden ayrılmış, hukuk ve ceza davası ayrımı ile dereceli mahkeme anlayışı getirilmiş, temyiz uygulamasının kurumsallaşması sağlanmış, kamu davası fikrinin gelişmesinin önü açılmış, hiçbir suçun cezasız kalmaması ilkesinin hâkim kılınması konusunda gayret gösterilmişti¹⁵.

İkinci bölümün ilk iki kısmını Vilayet Nizamnamesi öncesi ve sonrası olarak ayıran Tuna Vilayet Nizamnamesi 3. Ekte sunulmuştur.

¹³ Bekir Koç, a.g.e.s, 117.

¹⁴ Bekir Koç, a.g.e.s, 143-144.

¹⁵ Bekir Koç, a.g.e.s, 145.

“Osmanlı Modernleşmesine Tuna’dan Açılan Pencere” adını taşıyan Üçüncü Bölümün (s. 149-295) ilk kısmında, ‘Midhat Paşa’nın Tuna Vilayetindeki Faaliyetleri ve Meclisler’ genel başlığı altında Nizamnamenin öngördüğü meclisler sisteminin önemli bileşenlerinden olan vilayet idare meclisinin faaliyetleri irdelenmiştir. ‘Osmanlı Taşrasında Belediye Meclislerinin Faaliyete Geçirilmesi’ alt başlığı altında ilk olarak 1865 sonbaharında Rusçuk, Varna, Köstence, Tulça, Niş, Sofya, Vidin ve Tırnova’da faaliyete geçirilen belediyelerin çalışma esasları, personel ve bütçe olanaklarına değinilmiştir.

Devamında önce liva merkezlerinde sonrasında da birçok kazada işlevsel hale getirilen belediyelerin, sokak ve caddelerin düzenlenmesi, yol ve kaldırımların yapılması her iki tarafının ağaçlandırılması, mahallelerin fenerle donatılması, bahçe ve parkların yapılması, mezarlıkların etrafının çevrilmesi, çarşı ve pazarların belli bir düzene kavuşturularak esnafın denetlenmesi gibi uygulamalar ‘İlk Taşra Belediyelerinin Bazı İcraatları’nda ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.

‘Teftiş Memurluğu Uygulaması’, ‘Merkez Odası’, ‘Tahsildarlık Uygulaması’, ‘Vergilerin Uzun Vadeli ve Güvenli Bir Yolla Ödenmesi’, ‘Kıpti Vergisine Dair Düzenleme’, ‘Çiftçilere Uygun Kredi Olanağı’, ‘Zahire Pazarlarının Kurulması’, ‘Tüccar ile Köylü Arasında Yapılan Ürün Sözleşmelerinin Güvenli Hale Getirilmesi’, ‘Hayvan Hırsızlığının Önlenmesine Dair Sertifika Uygulaması’, ‘Misafir Kâğıdı Uygulaması’, ‘Köylülerin Mültezim Öşrünü Nakletmesine İlişkin Düzenleme’, ‘Hızlı Yol ve Köprü Yapma Kılavuzu’, ‘Daha Konforlu Bir Kara Ulaşımı’, ‘Vilayet Geçici Celep Şirketi’, ‘Para Cezalarının Tahsiline İlişkin Düzenleme’, ‘Mahkemelerce Tahsil Edilen Harç ve Vergilere Dair Düzenleme’, ‘Tapu İşlemlerine İlişkin Talimat’, ‘Zaptiye Yardım Sandığı’, ‘Fakir ve Kimsesiz Erkek Çocuklara Barınma-Meslek Edinme İmkânı’, ‘Fakir ve Yaşlılara Ücretsiz Hastane, İmarethane, Eczane İmkânı’, ‘Rusçuk Kadın Hastanesi’, ‘Tasarrufta Bulunacakların Teşvik Edilmesi’, ‘Evlilik Masraf ve Prosedürlerinin Azaltılması Çabaları’ ve ‘Tuna Vilayet Matbaası ile Gazetesi’ gibi çok çeşitli uygulamalar Üçüncü Bölümün ilk kısmında (s.151-255) ayrıntılarıyla belgelere dayalı incelenmektedir. Bu kısımdan evliliklerde ortaya çıkan masrafların çokluğu gibi sorunlar ve çözümlerin dile getirildiği İlanname’nin *Tuna Gazetesi’nde* yayınlanan nüshası 1. Ekte verilmiştir. Ayrıca 2. Ekte Menâfi-i Umûmiye ya da Memleket Sandıklarının Rusçuk, Vidin, Niş, Sofya, Tırnova, Varna ve Tulça livalarında kuruluş tarihleri ve bilançoları verilmiştir.

Üçüncü Bölümün ‘Vilayet Umumi Meclisi ve Midhat Paşa’ başlıklı ikinci kısmında (s. 257-295), Midhat Paşa’nın gerek 1866 Martı’nda toplanan ilk mecliste gerek 1867 Ekim’inde toplanan ikinci meclisteki konuşmaları ve alınan kararlar söz konusu edilmiştir. Çiftçilerin borçlarının ertelenmesinden ormanların korunmasına; okul ve yol yapımından endüstri bitkilerinin yetiştirilmesine, konar-göçerlerin yerleşik hayata geçirilmesinden kasabalarda hekim istihdamına, çarşı pazar düzeninden köylerin kalkındırılmasına, Avrupa’dan modern tarım araç

gereçlerinin getirilmesinden fabrika yapımına kadar alınan birçok karar ayrıntılı sayılabilecek başlıklar halinde bölümdeki yerini almış durumdadır.

Bilindiği gibi, ilk olarak 1864 yılında Tuna'da oluşturulan ve vilayetlerin ihtiyaçlarını, sorunlarını ve nelerin yapılması gerektiği konusunda bize kıymetli bilgiler sağlayan Vilayet Umumi Meclislerinin (İl Genel Meclisleri) kararlarının çok azına ulaşabilmekteyiz. Tuna Vilayeti Umumi Meclisinin Birinci ve İkinci Toplantılarında alınan kararların ele alınması, daha sonra yapılacak çalışmalarda karşılaştırılmalar yapılabilmesine imkân verebilecek olmasıyla, bu alandaki çalışmalara büyük katkı sağlayacaktır. Vilayet Umumi Meclislerinin ülke genelinde nasıl çalıştıklarına dair elimizde bulunan sınırlı örneklerden işleyişlerine dair bilgimiz vardır. Dolayısıyla hem ilk oluşturulan Vilayet Umumi Meclisi olması hasebiyle hem de daha sonra yapılacak çalışmalarda karşılaştırma yapabilmemizi sağlayacak olması hasebiyle idari tarihimize sunacağı katkı önem arz etmektedir. Söz konusu Meclisin Birinci ve İkinci Toplantılarında Midhat Paşa'nın yapmış olduğu konuşmalar 8. ve 9. Ekte yer almaktadır.

Sonuç bölümünde (s. 297-301) *ıslahatçı geleneğin başarılı temsilcilerinden*¹⁶ Midhat Paşa'nın yeni vilayet düzenlemesince yapmış olduğu icraat ve uygulamaları, öncülük ettiği girişimleri, faaliyetleri ve yeniden yapılanmada sarf ettiği çabalar özetlenerek değerlendirilmektedir. Ardından Ekler kısmı yer almaktadır. Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerle, matbu vesika ve süreli yayınlar ile araştırma ve inceleme eserleri olarak kitap, makale ve tezlerden oluşan zengin Kaynakça ve Dizin ile çalışma sona ermektedir (s. 303-368).

Eser, Midhat Paşa'nın Tuna Valiliği dönemini (1864-1868) sosyal, politik, ekonomik, idari, hukuki, kültürel tüm açılardan ele alarak Paşa'nın yapmış olduğu uygulamalarla katkısını belgelere dayanarak başarılı bir şekilde ortaya koymaktadır. *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa* isimli eser Midhat Paşa'nın Tuna vilayetindeki faaliyetlerini yeniden yapılanma çabalarının başarılı ve özgün bir örneği ve devamı olarak takdim etmektedir.

¹⁶ Bekir Koç, a.g.e., s. 300.